

İaşe Müdürlükleri ve Komisyonları (Kuruluş: 14 Şubat 1941- 02 Ağustos 1942)

Memleketin iaşe işlerinin düzen, idare ve denetlenmesiyle yükümlü olmak üzere kurulan kuruluş

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş olmakla birlikte, siyasi, sosyal ve iktisadi alanlarda en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Stratejik konumu nedeniyle hem Müttefik hem de Mihver devletlerin kendi tarafına çekmek için baskı yaptığı Türkiye, bir taraftan savaş dışında kalmak için çabalarken diğer taraftan savaşın ekonomik ve sosyal etkilerinden azami derecede korunmaya çalışmıştır. Buna rağmen savaşın sonuna kadar sürekli bir savaş riskiyle karşı karşıya kalmış, savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşamıştır. Savaş sebebi ile yaklaşık 1 milyon gencin silâh altına alınması, ülkede üretim kaybına sebep olmuştur. Ordunun beslenmesi, devlet bütçesine büyük bir ekonomik yük getirmiştir. Dünyadaki savaş durumundan dış ticarete aksaklıklar yaşanmış, ithal edilemeyen mallar ülkede karaborsaya düşmüş ve fiyatlar yükselmiştir. Bunun yanında ülkede tarım sektöründe üretim yapanların silâh altına alınması da ülkedeki iaşe üretimini düşürmüştür. Örneğin; buğday üretimi 1939'da 4.191.528 ton iken 1943 yılına gelindiğinde buğday üretimi 3.509.507 tona kadar gerilemiştir. Bu nedenle savaş yıllarında Türkiye'yi yöneten Refik Saydam (25 Ocak 1939- 08 Temmuz 1942) ve Şükrü Saraçoğlu (09 Temmuz 1942- 07 Ağustos 1946) hükümetleri, ordunun ve halkın temel gıda ihtiyaçlarının karşılanması, enflasyonun durdurulması için bazı tedbirler almışlardır.

Savaşın olumsuz etkilerine karşı alınan tedbirlerin başında, milli ekonominin harp şartlarına göre örgütlenmesini amaçlayan Milli Korunma Kanunu'dur. Kanun, Saydam hükümeti tarafından 18 Ocak 1940 tarihinde kabul edilerek 26 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca yürürlüğe konulan Milli Korunma Kanunu'nun uygulamalarını takip etmek için de Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalat (Ulaşım) ve Ticaret vekillerinden oluşan 6 kişilik bir Koordinasyon Heyeti kurulmuştur. 1960 yılına kadar yürürlükte olan bu kanun, yaklaşık 10 defa değişikliğe uğramıştır. Kanun, hükümete ekonomi yönetiminde; fiyat tespiti, ürünlere el koyma ve zorunlu çalıştırma gibi alanlarda çok geniş yetkiler tanımıştır. Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmaya başlanmasının (19 Şubat 1940) ardından özellikle hububat ürünlerinin Toprak Mahsulleri Ofisi'nce nasıl alınacağına ilişkin yeni düzenlemeler yapılmış, bu yıllarda ellerinde belli bazı hububat ürünlerini bulunduran, zahire ticareti ile uğraşmayan üreticiler hariç tüm gerçek ve tüzel kişilerin bu ürünlere bedeli karşılığında hükümetçe el konulması kararı alınmıştır. Bu karar doğrultusunda, Toprak Mahsulleri Ofisi, kendi belirlediği bedeller üzerinden buğday ve çavdar ürünlerine el koymuştur. Bu el koymalar büyük sıkıntılara sebep olmuştur. Küçük üretici, kendi ürünlerini görevlilere teslim etmek zorunda kalırken geniş toprak sahipleri bir şekilde kendi mallarını koruma yolunu bularak görevlilere teslim etmemiştir. Devletin müdahalesine rağmen stokçuluk ve karaborsacılığın önüne geçilememiştir.

Saydam Hükümeti, yükselen enflasyona ve artan ihtikâra karşı bir önlem olarak Ticaret Vekâletince gösterilen gereklilik üzerine Milli Korunma Kanunu'nun hükümleri dairesinde 31 Mayıs 1940 tarihinde bütün vilayet merkezlerinde valilerin veya kendisine vekâlet edecek kişinin başkanlığında Fiyat Murakabe Komisyonları kurulmasını kararlaştırmıştır. Gerekliğinde kaza merkezlerinde de Kaymakamın başkanlığında Ticaret Vekâletince birer Fiyat Murakabe Komisyonu kurulabilecekti. Komisyonun görevi Ticaret Vekâletince saptanan eşya ve malların mahalli toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek, genel olarak mahalli fiyatları gözetim ve denetim altında tutmak, fiyatları yükseltenler hakkında yapılacak adli soruşturma sırasında yargı organlarınca sorulacak konularda bilirkişi sıfatı ile beyan etmektir. Ayrıca yüksek fiyatla mal satılması, az bulunan malların saklanması, satılan mallara fatura

kesilmemesi gibi suçlar da komisyonun görev alanına giriyordu. Ancak harp vaziyeti nedeniyle komisyonun bu görevlerinde aksamalar yaşanmıştır. Örneğin; muhbir ve şahitlik yapan vatandaş, adli soruşturma safhalarında birçok defa duruşmalara çağrılmış ve bekletilmişlerdir. İnsanları birden çok defa çağırımları, sürecin uzaması insanlara bıkkınlık getirmiştir. Şahitlik veya muhbirlik yapan tüccar, karşı tarafın boykotuna maruz kalmış bir daha alacak mal bulamama korkusu yaşamıştır. İhtikâr suçlarına bakan mahkemelerin bu işlerde anlayışlı ve ihtisas sahibi olup olmaması genel sonuçlar üzerinde etkili olmuştur. Hatta mahkûmiyet kararlarının temyizde uzun süre kalması, kamuoyu üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur.

Saydam Hükümeti gün geçtikçe savaşın etkisini derinden hissetmiştir. Alınan tedbirler, ülkenin iâşe meselesine çözüm üretememiş ya da yetersiz kalmıştır. Şevket Süreyya Aydemir' in *"sabah güneş doğarken gözünü açan her vatandaş yeni güne, o gün sofrasında bir dilim ekmek koyup koyamayacağını ve ordunun yönetim mevkiindeki her komutan o gün askerine ne yedireceğini, açlıktan kırılan hayvanlarına bir avuç yem bulup bulamayacağını düşünerek kaygılar içine giriyordu"* şeklindeki konuşması ülkenin iâşe konusunda ciddi sıkıntı yaşadığı anlaşılmaktadır.

Bunun üzerine Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen, Başvekil Refik Saydam'a gerekçelerini ortaya koyarak yeni bir teşkilat önerisinde bulunmuştur. Mümtaz Ökmen, halkın ve ordunun iâşe sıkıntısını gidermek için yeni bir teşkilatlanmaya gidilmesi ve bu teşkilatlanmaya hâlihazırda faaliyette bulunan Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Petrol Ofisi gibi müesseselerin de yardımda bulunması gerektiğini dile getirmiştir. Mevcut teşkilatlanmanın yetersiz olduğu gün geçtikçe sıkıntıların katlandığı, önerilen teklifte belirtmiştir. Ticaret Vekâletinin bu teklifi olumlu karşılanmıştır. 6 vekilden oluşan Koordinasyon Heyeti, Millî Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. Maddesi 2. Fıkrasındaki *"Bu kanunla Hükümete verilen hizmetlerden bir veya bir kaç ile meşgul olmak ve bu kanundaki salahiyetlerle teçhiz edilmek üzere lüzum görülen Devlet teşkilatında yeni memuriyetler ihdasına Hükümet salahiyetlidir"* ifadesine dayanarak memleketin iâşe işlerinin düzen, idare ve denetlenmesiyle yükümlü olmak üzere 8 Şubat 1941 tarihinde Ticaret Vekâletine bağlı bir iâşe teşkilatı kurulmasını öngören bir tezkere hazırlamıştır. Heyetin hazırladığı tezkere, hiç vakit kaybedilmeden İcra Vekilleri Heyetinde görüşülmüş ve 14 Şubat 1941 tarihinde Ticaret Vekâletine bağlı İâşe Müsteşarlığının kurulması kararlaştırmıştır. 2/15168 sayılı kararname, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından onaylanmış ve 18 Şubat 1941 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Faaliyetlerine başlayacak olan İâşe Teşkilatı; bir Müsteşar, bir Müsteşar Yardımcısı ve aşağıda yazılı heyet ile merkez ve vilayet teşkilatından oluşmaktadır.

1. İâşe İşbirliği Heyeti
2. İâşe Umum Müdürlüğü
3. Fiyat Murakabe Müdürlüğü
4. Basın Muhasebe, Özlük İşleri, Araç Gereç ve Dosya ve Şifre Servisleri
5. Vilayet Teşkilatı

İâşe Müsteşarı; Ticaret Vekilinin emrinde ve onun yardımcısı olarak görev yapacaktır. Vekilin vereceği talimatlar çerçevesinde müsteşarlık işlerini vekil adına idare edecektir (Madde:3). 18 Şubat 1941 tarihinde Müsteşar olarak Kayseri Valisi olan Şefik Soyer tayin edilmiştir. Ancak daha sonra Şefik Soyer, Hatay Valiliğine atanmış yerine ise 31 Ocak 1942 tarihinde Müsteşar olarak Hatay Valisi olan Şükrü Sökmensüer tayin edilmiştir.

İâşe Müsteşar Muavini ise idaresindeki basın, muhasebe, özlük işleri, araç- gereç, evrak dosya ve şifre servisleri

kapsamaktaydı. Ayrıca Müsteşarın kendisine vereceği işleri yürütmek ve İaşe Teşkilatına dâhil olan kurumlar arasındaki uyumlu çalışmayı sağlamak görevleri arasındaydı. Müsteşar muavinliğine 26 Mart 1941 tarihinde Samsun Vali Yardımcısı Edip Kutay atanmıştır. Daha sonra 28 Şubat 1942 tarihinde Şevket Süreyya Aydemir (İktisat Vekili Sanayi Tetkik Heyeti Reisi)'in tayin edilmesi uygun bulunmuştur.

İaşe İşbirliği Heyeti; Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ulaştırma ve Ziraat Vekâletleri temsilcileri ile Ticaret Vekilinin uygun bulacağı Daire Amirlerinden oluşmaktadır. İaşe İşbirliği Heyeti, göreve başladıktan sonra bir bildiri yayınlamıştır. Bildiride; ekmeklik, yemeklik ve yemlik hububat, yağ ve et meselesi, bakliyat ve pirinç işleri, tek tip elbise işi, tevzi işleri, fiyat mevzusu, yakacak maddelerin vaktinde temini ve nakli konuları yer almıştır. Heyet, nüfus sayımı yaparak buğday üretiminin yeterli olup olmadığını araştırmış, kişi başına kaç kilogram buğday düşeceğini hesaplamıştır. Et ihtiyacının karşılanması için balık tüketiminin artırılması gerektiğini böylece kesilen hayvan sayısında tasarruf sağlanacağını belirtmiş ve nakliyat sırasında zayıatları aza indirmek için büyükbaş hayvan yerine nakli daha kolay olan küçükbaş hayvan tercih edilmesi önerilmiştir. Ülkedeki seferberlik durumu, yağ tüketimini de arttırmıştır. Ticaret Ofisinin tahminî verilerine göre yağ tüketimi savaştan önce 1.510 ton iken savaş sürecinde 3.970 tona kadar çıkmıştır. Heyet, bu anormal yağ tüketiminden bilhassa etkilenen sadeyağların olduğunu bunun nedeni ise ordu gibi büyük birliklerin üretilen yağların büyük bir kısmını satın almasıydı. Bu da piyasada hem yağ kıtlığına hem de ani fiyat yükselişlerine sebep olmuştur. Heyet, bu duruma çözüm olarak sadeyağ tüketimini sınırlandırmak gerektiğini bunun yerine muadil yağların tüketilmesini önermiştir. Yağ krizi derinleştikçe üretimdeki hileler artmıştır. Hükümet, halkın sağlığını korumak için bu alanda da tedbirler almıştır. Pirinç ve bakliyat sıkıntısının yaşanmaması için fasulye ihracatını yasaklamış, ürünlerin azami fiyatlarını belirlemiştir. Dar gelirli ailelere tek tip kumaştan elbise temini kararı alınmıştır.

İaşe Umum Müdürlükleri ile memleketin iaşe ihtiyaçlarının gerektiği şekilde ithal ve ihraç edilmesi, stoklanması, düzenli dağıtılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Fiyat Murakabe Müdürlüğü'nün görevi ise iaşe maddeleriyle ilgili fiyatları ve gerektiğinde sanayi ve ticaret zümrelerinin kâr sınırının tespit esaslarını hazırlayıp denetlemek, hayat pahalılığının gidişatını inceleyip takibe almaktır.

Basın Muhasebe, Özlük İşleri, Araç Gereç ve Dosya ve Şifre Servisinin görevi ise İaşe teşkilatının personel evrak işlerini düzenleyip muhasebe ve basın işlerini yürütmektir.

Vilayet Teşkilatının kurulması ise Ticaret Vekâletinin inisiyatifine bırakılmış, Milli Korunma Kanunu'nun değiştirilen 6. Maddesine müsteniden 31 Mayıs 1941 tarih ve 2/15894 sayılı kararname ile yürürlüğe konulan 156 sayılı karar hükümleri dairesinde, Ticaret Vekâletinin lüzum gördüğü yerlerde "*Vilayet İaşe Müdürlükleri*" veya "*Vilayet İaşe Amirlikleri*" kurma yetkisi verilmiştir. Vilayet İaşe Müdürlükleri veya Amirliklerinin kurulduğu yerlerde, "*Vilayet İaşe Heyetleri*" lağvedilip işleri İaşe Müdürlük veya Amirliklerine devredilerek mevcut İaşe Teşkilatı bu makamlara bağlanmıştır.

Kurulan teşkilat ile beraber müsteşarlığa üç ofis de bağlanmıştır. Biri Petrol Ofisidir. Petrol Limited Şirketi tasfiye edilerek her türlü petrol ürünü satın almak, satmak, ithal etmek ve stoklamak, bu ürünlerin fiyatlarını belirlemek, dağıtımını yapmak gibi işler bu ofise verilmiştir. Ayrıca her türlü iaşe malzemesi satın almak, satmak, bu hususta gerekli ithalat ve ihracatı yapmak, memleketin muhtelif yerlerinde stoklar oluşturmakla görevlendirilecek bir Ticaret Ofisi de kurulmuştur. Diğer bir ofis ise 24 Haziran 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisidir. Bu ofisin de yetki alanları genişletilerek Müsteşarlığa bağlı bir kurum haline getirilmiştir. 17 Ağustos 1940 tarih ve 2/14203 sayılı Bakanlar Kurulu

kararı ile onaylanan 48 sayılı Koordinasyon Heyeti kararına uygun olarak kabul edilmiş bulunan Fiyat Murakabe Teşkilatı kadrosu ve ödeneği 8. Madde (İaşe Teşkilatının vilayetlerdeki işleri, vekâletin vilayetler teşkilatı ve bu husus için kurulmuş ve kurulacak olan diğer teşkilatlar tarafından görülür) gereğince aynen bu teşkilata ilave edilmiştir.

Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı'nın merkez ve vilayet teşkilatında, uygulamalarla ortaya çıkan aksamaları gidermek için tadiline ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine Koordinasyon Heyeti Reisliğinin 28 Mart 1942 tarihli ve 1/464 sayılı tezkeresi ile teklif edilen ilişik, K /307sayılı kararın yürürlüğe konulması İcra Vekilleri Heyetince 13 Nisan 1942 tarihinde teşkilatın yapısının yeniden düzenlenmesi kabul edilmiştir. Alınan bu karar ile İaşe Müsteşarlığına aşağıda belirtilen heyet ve müdürlükler eklenmiştir

1. Daimi Danışma Heyeti
2. İaşe Teftiş ve Murakabe Heyeti
3. Tespit ve İhtiyaçlar Umum Müdürlüğü
4. Tedarik ve Dağıtma Umum Müdürlüğü
5. Fiyat ve Mücadele İşleri Umum Müdürlüğü
6. İstihsal ve Dağıtım Teşkilatlandırma Umum Müdürlüğü
7. Kararlar Müdürlüğü
8. Önemli İşler Müdürlüğü
9. Levazım ve Muhasebe Müdürlüğü
10. Zat İşleri Müdürlüğü
11. Basın ve Servis Şefliği
12. Ofis Murakıpları Heyetleri
13. Arşiv Müdürlükleri

Müsteşarlığa, memur ve görevli atamaları Ticaret Vekâletinin kararı ile atanırken yapılan değişiklik ile bu görev, İcra Vekilleri Heyetine verilmiştir.

Bir diğer değişiklik ise İaşe İş Birliği Heyetinden Ulaştırma ve Ziraat Vekâletinin temsilcileri çıkartılarak bunun yerine Sıhhat ve Toplumsal Yardım, Nakil, Gümrük, Tekel ve Ziraat Vekâletlerinin temsilcileri heyete eklenmiştir. Ayrıca oluşturulan heyetle birlikte, Ticaret Vekilinin uygun bulunduğu Daire Amirleri, İaşe işlerinin yürütülmesinde alakalı vekâletlerle irtibat ve işbirliği temininden sorumlu tutulmuştur.

İaşe Teftiş Heyeti; İaşe Müsteşarlığına bağlı daire, tesis ve teşekkülleri Ticaret Vekili adına denetlemek, suçlular hakkında soruşturma yapmak ve piyasayı daimî bir nezaret altında bulundurarak gerekli gördüğü durumda kanuni hükümlere başvurmak gibi yargısal yetkiler verilmiştir.

İaşe Teşkilatına dâhil edilen Tespit ve İhtiyaçlar Umum Müdürlüğü ise İaşe kategorisine alınması kararlaştırılan maddelerin miktarını, türünü, cinsini ve nerelerde bulunduğunu tespit etmek, miktarlarındaki değişiklikleri takip etmek ve bu maddelerin ortaya çıkarılması hususunda gerekli arama ve tarama tedbirlerini almak aynı zamanda memlekette halkın, resmi ve hususi müesseselerin ihtiyaçları dâhilinde ithal edilmesi gereken maddeleri tetkik ve tespit etmekle görevlendirilmiştir.

Kadroya yeni eklenen bir diğer kurum, Tedarik ve Dağıtma Müdürlüğüdür. Bu müdürlük; resmi ve hususi müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması için ihtiyaç duyulan maddeleri tedarik etmek ve bunların ihtiyaç mahallerine

nakledilme işlerini tanzim etmek ve denetimini sağlamakla görevlendirilmiştir.

Fiyat ve Mücadele İşleri Umum Müdürlüğü de yeni eklenen kadrolardandır. Memlekette üretilen ve ithal edilen işe maddelerinin azami kar ve zarar esaslarını hazırlamak, fiyatlar arasında en makul dengeyi temin etmek, hayat pahalılığı seyrini takip etmek ve incelemek, hangi madde ve mevzular üzerinde ihtikârla mücadele etmek gerektiğini tespit edip ihtikârla mücadele etmek müdürlüğün temel görevleri arasındadır.

Tüketim ve Dağıtım Teşkilatlandırma Umum Müdürlüğü ise köylerde Köy Birlikleri; kasabalarda ise Sokak ve Mahalle Birlikleri, Tüccar ve Perakendeci Birlikleri, Daire ve Müessese Birlikleri ve diğer Tüketim Birlikleri ile tüketim ve dağıtım işlerini teşkilatlandırarak tanzim etmekle görevlendirilmiştir.

Yeni kurulan bir diğer müdürlük ise Kararlar Müdürlüğüdür. Bu müdürlük; işe işlerinin yürütülmesi için alınan kararların projelerini hazırlamak, kabul olunan kararların tatbikatına ilişkin talimatnameleri yapmak ve bu kararların tatbikatından elde edilecek neticelere göre bunların tadili veya kaldırılması veyahut yeni kararlar alınması hususunda tekliflerde bulunmak, yabancı memleketlerde alınmış olan kararları ve mevzuatı tetkik ve takip etme vazifelerini yerine getirmekle görevlendirilmiştir.

Değişikle kadroya eklenen bir diğer teşkilat ise Ofis Murakıpları Heyetleridir. Murakıplar; sorumlu oldukları ofislerin bütün işlemlerini, Ticaret Vekili adına daimî ve sıkı bir denetim altında bulundurmakla görevlendirilmiştir.

Milli Müdafaa, Bayındırlık, İktisat, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Ziraat ve Ulaştırma Vekâletleri, ihtiyaç halinde kendi vekâletleriyle işe teşkilatı arasındaki münasebetleri tanzim ve işlerin süratle yürütülmesini temin maksadıyla kendi kadrolarından uygun bulduğu bir irtibat bürosunu İşe Müsteşarlığı emrine verilmesi İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılmıştır. Bunlardan Ulaştırma İrtibat Bürosu, Tedarik ve Dağıtım Umum Müdürlüğüne diğer vekâletlere bağlı irtibat büroları ise Tespit ve İhtiyaçlar Müdürlüğüne bağlanmıştır. Bu büroların başında bulunan şefler, kendi görevleri dâhilinde İşe Müsteşarlığı Müşavirliğinin vazifelerini yerine getirmekle görevlendirilmiştir.

Ticaret Vekâletinin vilayetlerdeki işe işleri vilayet merkezlerinde vilayet teşkilatı yerine Vilayet İşe Müdürlükleri görevlendirilmiştir ve kazalardaki işleri görececek belli bir teşkilat yoktu. Alınan yeni kararlar kazalardaki işlerin Kaza İşleri Amirlikleri tarafından yerine getirilmesine karar verilmiştir.

Ticaret Vekili, gerekli gördüğü yerlerde Fiyat Murakabe Heyetleri kurmuştur. Heyetlerin kurulduğu yerlerde Fiyat Murakabe Komisyonları kaldırılmıştır. Bu heyetlerin bulunmadığı yerlerde Fiyat Murakabe Komisyonları görevlerine Ticaret Vekâletinin direktiflerine göre mahalli fiyatları kontrol ve gerektiğinde vekâletin direktifleri dâhilinde tespit ve murakabe işleri üzerinde çalışmasına karar verilmiştir.

Günümüzde olduğu gibi o dönemde de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi iller, nüfus bakımından kalabalık yerlerdi. Bu üç büyük ilde valilerin emrinde İşe Müdürlükleri kurulmuştur. İşe Müdürlükleri, işe işlerinin yürütülmesinde Valilere yardımcı İşe Heyeti, Mıntika Ticaret Müdürü, Toprak Mahsulleri Ofisi Şube Müdürü ya da temsilcisi, Ticaret Odası Başkâtibi ile Fiyat Murakabe Bürosu Şefinden oluşacak ve valinin başkanlığında çalışacaktı. Mıntika Ticaret Müdürlüğü merkezi olmayan yerlerde Mıntika İktisat Müdürü ve bu da bulunmadığı takdirde Ziraat Müdürü heyete dâhil olacaktı. İstanbul, İzmir ve Ankara dışındaki illerde ise İşe Heyetleri kurulmuştur. Kazalarda ise kaymakamın başkanlığında, Mal Müdürü, Ziraat Öğretmeni (Ziraat Öğretmeni yoksa valinin tayin edeceği bir öğretmen), Ticaret Odası Başkâtibi ve Fiyat Murakabe Kontrolöründen; nahiyelerde ise Nahiye Müdürü başkanlığında, merkez köy muhtarı, merkez öğretmeni (eğer öğretmen yoksa valinin tayin edeceği bir çiftçi) tarafından oluşturulan Kaza ve Nahiye İşe Heyetleri kurulacaktı.

Bu heyetlerin görevi; i e, giyecek ve yakacak maddelerini temin etmek, dağıtımını yapmak, olağanüstü durumlar için de önceden önlem almaktır.

Nüfus, servet ve ticaret bakımından yurdun en büyük  hri olan İstanbul'un fevkalade önem kazanmış olan i e işlerinin gereği gibi yürütülebilmesi için daha geniş yetkilerle donatılmış bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç; İcra Vekilleri Heyetinin K/224 sayılı kararı ile 02 şubat 1942 tarihinde Bölge İ e Müdürlüğü kurulması ile giderilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin iç ve dış ticaretinde o günkü şartlarda önemli bir ithalat, imalat ve dağıtım merkezi olan İstanbul'da kurulan Bölge İ e Müdürlüğü bütün memleketi kapsayan kararların hazırlanmasında ve uygulamasında Ticaret Vekâletince yetkilendirilmiştir. Valinin emrinde olan bu teşkilat, İstanbul'da bulunan mevcut devlet daireleri ve teşekkülleriyle temasta bulunarak bu kurumların arasında işbirliğini temin etmekle görevlendirilmiştir.

Her geçen gün yeni kurum ve kuruluşlara ihtiyaç duyulmuş uygulamalarda yaşanan aksaklıklar ortaya çıktıkça yeni teşkilatlanmalara ya da mevcut olanlara bir yenisi daha eklenmesi yoluna gidilmiştir. Bu defa dağıtımda yaşanan sıkıntılarını gidermek adına İ e Koordinasyon Heyeti, İcra Vekilleri Heyeti'ne halka i e dağıtımını kolaylaştırmak için Ticaret Vekâletince tespit edilecek mahallelerde Halk Dağıtım Birlikleri kurulmasını öngören bir teklif sunmuştur. Bu teklif, 5 Mayıs 1942 tarihinde kabul edilmiştir. Dağıtım Birliklerinin görevi; halka yapılacak dağıtmaları kolaylaştırmak, hükümetçe dağıtılması kart usulüne bağlanmış olan maddelerin kartlarını dağıtmak, doğrudan doğruya dağıtılması hükümetçe kararlaştırılan maddelerin dağıtımını temin etmek, nüfus değişkenliklerini (doğum, ölüm, nakil, seyahat, askerlik, tutukluluk gibi) takip ederek fazla kart dağıtımına engel olmak ve hükümetin i e bakımından vereceği diğer vazifeleri yerine getirmekle görevlendirilmiştir.

Sonuc itibariyle İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen silahlı tarafsızlık politikası Türkiye'yi sıcak savaşın tahribatından korumuş ancak savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır. Bir yandan silahlı tarafsızlık politikasının gerektirdiği büyük bir ordunun beslenmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle h k met savaş yükünü hafifletmek için tartışmalı ekonomik kararlar almak ve uygulamak zorunda kalmıştır. Tartışmalı teşkilatlardan biri olan İ e Müsteşarlığı neticede stok u ve haksız kazanç sağlayanları önlemek için kurulmuştu. Ancak amaçlarını gerçekleştirmede tam başarı sağlayamamıştır ki Refik Saydam uyguladığı politikaların yetersizliğini řu sözlerle ifade etmektedir: *"Fiyat tespit ve murakabe işi tam olarak muvaffak olamamıştır. Cihazın işlerken birtakım m şk latlar oldu. Alışmakta fertler müşkülat çekti. Alışmamak isteyenler buna karşı müşkülat gösterdi. Devlet teşkilatı lazım olduğu kadar mücehhez olmadığı için ve hatta ordunun ihtiyacını temine k fi gelebilmek için bazen m şk lata uğradığımız zamanlar oldu. Bu stokları yapamadık."* Görüldüğü gibi Saydam konuşmasında özeleştiri yaparak i e politikalarındaki eksiklikleri dile getirmiştir. Değinmek gerekir ki sadece Türkiye'de bu yaptırımlar uygulanmamıştır. Harp içinde olsun olmasın, uzak yakın bütün komşularımız 1939'dan beri boyunca sıkılaşan sıkı bir sınırlama içinde yaşamıştır. İngiltere'de gıda maddeleri tüketiminin beşte ikisi vesikaya tabi tutulmuştur. İsviçre'de yağlı ve unlu maddelerden sonra yumurta bile karneye bağlanmışır. Almanya'da ve İtalya'da bütün yiyecek ve giyecek maddeleri ancak vesika ile alınabilmiştir. İtalya'da herkes günde 200 gram ekmek verilmiştir. Bugün her memleket kendi yağı ile kavrulmak için tedbirler almıştır. Kanada gibi buğday memleketinin yakınında bulunan Birleşik Amerika dahi kesintilere başvurmuştur. Keza Fransa da aynı şekildeydi. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki savaşa katılan katılmayan bütün ülkeler harbin derin etkilerinden dolayı sınırlamaya gitmiştir. Dünyada olup bitenlere bakıldığında, Refik Saydam H k meti'nin uyguladığı ekonomi politikaları eleştirilirken o dönemin şartları ve diğer dünya devleti uygulamaları da göz önünde bulundurmak gerekir.

Savaş yıllarında hayat şartlarının ağırlaşmasında ve geniş halk kesimlerini olumsuz bir şekilde etkileyen hayat

pahalılığının artmasında karaborsa, ihtikâr ve stokçuluğun da büyük rolü olmuştur. Piyasadaki malların azalması ve halkın ne pahasına olursa olsun ihtiyacı olan malı almak arzusu karaborsayı, ihtikârı ve stokçuluğu körüklemiştir. Bu sorunlar hükümetin aldığı sert önlemler, polisiye tedbirler ve sıkı denetimlere rağmen önlenememiştir. Başvekil Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942 tarihinde geçirdiği kalp krizi sonucunda vefat etmesi üzerine Reiscumhur İsmet İnönü, yeni hükümetin kurulması için Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saraçoğlu'nu görevlendirmiştir. Saraçoğlu, piyasa üzerindeki sıkı fiyat denetim mekanizmasını kaldırmış ya da gevşetme yoluna gitmiştir. Saraçoğlu'nun göreve başlamasından bir ay geçmeden Saydam Hükümeti döneminde kurulan İaşe Teşkilatı ve iştiraklerini lağvetmiş ya da başka kuruluşlara devretmiştir.

2/13628, 2/16937 ve 2/17675 numaralı kararnamelerle yürürlüğe konulan 29, 228 ve 307 sayılı kararlarla Fiyat Murakabe Komisyonlarına ve Fiyat Murakabe Heyetlerine verilmiş olan görev ve sorumluluklar Belediye Daimî Encümenlerine devredilmiştir. 23 Temmuz 1942'de Fiyat Murakabe Komisyonları ile Fiyat Murakabe Heyetleri böylece lağvedilmiştir. İaşe Müsteşarlığının taşra teşkilatının görev ve yetkileri, 23 Temmuz 1942 tarihinde 2/18387 sayılı kararname ve 371 sayılı karar ile belediyelere devredilmiştir. Saraçoğlu Hükümeti son olarak da İaşe Müsteşarlığı Merkez teşkilatını kaldırmıştır. Bunu üzerine; İaşe merkez teşkilatının kaldırılması ve bu teşkilata ait görevlerin yerine getirilmesi hakkında Koordinasyon Heyeti'nin 2 Ağustos 1942 tarihli tutanak ile teklif olunan ilişik K/373 sayılı kararın yürürlüğe konulması, Bakanlar Kurulu Heyeti'nin 2 Ağustos 1942 tarihli toplantısında kabul olunmuştur. **1-** 2/17675 ve 2/17993 numaralı kararnamelerle yürürlüğe konulan 307 ve 339 sayılı Koordinasyon kararı ile kurulmuş olan Ticaret Vekâleti İaşe Müsteşarlığı merkez teşkilatı kaldırılmış teşkilatın görevleri Ticaret Bakanlığına devredilmiştir.

Mehmet Halim ÖZKAN

KAYNAKÇA

1. Arşivler:

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**), Kutu: 30. 10, Yer: 184.272.2.

BCA, 030. 18. 01. 02/94. 10. 3.

BCA, 030. 18. 01. 02/99. 64. 17.

BCA, 030. 10/184. 272. 2.

BCA, 030. 11. 01/151. 4. 6.

BCA, 030. 11. 01/152. 6. 10.

BCA, 030. 18. 01. 02/97. 108. 13.

BCA, 030. 18. 01. 02/98. 29. 2.

BCA, 030. 18. 01. 02/99. 72. 1.

BCA, 030. 10/185. 273. 10.

BCA, 030. 18. 01. 02/98. 36. 13.

Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/41-C, Dosya No: 3.

Türk Tarih Kurumu (TTK) Arşivi Şükrü Sökmensüer Koleksiyonu, Klasör No: 3/48-B, Dosya No: 2.

2. Kitaplar:

AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam (1938-1950)**, Yükselen Matbaası, İstanbul 1967, C II.

BAŞOL, Koray, **Türkiye Ekonomisi**, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2012.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.

BURÇAK, Rıfki Salim, **Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)**, Olgaç Yayınevi, Ankara 1979.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, Ankara 1986, C I.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İletişim Yayınları, Ankara 1986, C II.

ÖZSOYLU, Ahmet Fazıl, **Türkiye Ekonomisi**, Karahan Yayınları, Adana 2001.

SABİT, Nüzhet, **İaşe’deKırkbeş Gün**, Doğu Kitabevi, İstanbul 2014.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**, İmaj Yayınevi, Ankara 2011.

PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 2003.

3. Sempozyum ve Bildiriler:

ARI, Kemal, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatları”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirgesi I, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi**, Ankara, 1998, s. 447-458.

PEHLİVANLI, Hamit, “İkinci Dünya Savaşı Şartlarının Ortaya Çıkardığı Bir Müessese: İaşe Müsteşarlığı”, Kuruluşundan 90. Yılına Türkiye Cumhuriyeti Uluslar arası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, s. 213-255.

4. Süreli Yayınlar:

Akşam gazetesi, 17 Kanun-ı Sani 1941, Sene: 23, No: 7988.

Cumhuriyet gazetesi, 17 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5935.

Cumhuriyet gazetesi, 22 Şubat 1941, Yıl: 17, Sayı: 5940.

Resmi Gazete, 08.06.1940, Sayı: 4530.

Resmi Gazete, 14.02.1941, Sayı: 4737.

Resmi Gazete, 14 Mayıs 1942, Sayı: 5106.

Resmi Gazete, 18 Temmuz 1942, Sayı: 5161.

Tan, 14 Son Kanun 1941.

MAKAL, Ahmet, “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, **Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimleri Fakültesi, GETA Tartışma Metinleri**, No: 76, Eylül 2004, ss. 1-38.

METİNTAŞ, M. Yahya, KAYIRAN, Mehmet, “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye'nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, 9/2, s. 155-184.

ÖZKAN, M. Selçuk, TEMİZER, Abidin, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 2/9, 2009, s. 320-325.

ÖZTÜRK, İbrahim Mert, “İkinci Dünya Savaşı Türkiye’sinde Olağanüstü Ekonomik Kararlar”, **Ankara Üniversitesi, Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Anabilim Dalı, Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, Sayı: 54, 2013, s. 136-166.

YEŞİLAY, Rüstem Barış, “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri”, **Ege Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 19/1, 2005, s. 118-132.

5. Resmi Yayınlar:

Düstur, 1941, Tertip: 3, C 22, Ankara 1941.

Düstur, 1942, Tertip: 3, C 23, Ankara 1942.

29/03/2025 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/iase-mudurlukleri-ve-komisyonlari-kurulus-14-subat-1941-02-agustos-1942/?pdf=5858> adresinden erişilmiştir